

background. There are recommendations for teachers as facilitators in the process of conducting cross-subject teaching philosophy at school. The final finding is concluded that teaching philosophy corresponds to the reforms of secondary school system in Ukrainian and global trends. At the same time, further work on this issue in Ukraine should be aimed primarily at the development and experimental verification of teaching materials for teachers, as well as the implementation of programs (on public and on state levels) for trainings, courses, etc. for teachers about effective ways of teaching philosophy.

Key words: school, philosophy, teaching, methodical conditions.

УДК 373.3.04 (477)“1991/2012”

DOI: 10.32626/2309-9763.2018–25.95-100

Тетяна Куліш
Tetiana Kulish

ПРОЦЕСИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

DIFFERENTIATION PROCESSES IN THE PRIMARY SCHOOL OF INDEPENDENT UKRAINE

У статті висвітлено нормативно-правове підґрунтя, шляхи і форми запровадження диференційованого підходу до педагогічного процесу в початковій школі періоду 1991-2012 рр. Виявлено закономірності і суперечності реалізації різних форм диференційованого підходу у початковій шкільній освіті незалежної України.

Ключові слова: диференціація, початкова школа, види диференціації навчання, технології диференційованого навчання, молодші школярі.

Підвищена увага до проблеми диференціації у навчально-виховному процесі є природньою та об'єктивною потребою сучасного освітнього процесу. Реалізація тенденцій гуманізації, демократизації в освіті покликана на практиці забезпечити право кожного учня на створення оптимальних умов для виявлення та розвитку нахилів і здібностей та максимальне їх урахування в навчально-виховному процесі.

Основне завдання сучасної початкової школи полягає в забезпеченні становлення особистості молодшого школяра шляхом виявлення і цілеспрямованого розвитку здібностей, формування умінь і бажання вчитися. З огляду на це надзвичайно важливим є урахування вікових можливостей та індивідуальних особливостей учнів початкової школи у процесі навчальної діяльності, а одним з ефективних засобів орієнтації освіти на задоволення освітніх потреб учнів є її диференціація.

Потреба в запровадженні диференційованого підходу до навчання молодших школярів проголошується сучасними державними документами про освіту, перш за все, Законом України “Про освіту” (2017 р.) [1], Концепцією “Нова українська школа” [5], що була схвалена Урядом у грудні 2016 року, яка визначає мету, шляхи та етапи реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти на період до 2029 року та згідно з якою в центрі уваги сучасної початкової школи – учень з його обдарованістю, здібностями, потенційними можливостями.

Історіографічний аналіз показав, що питання організації диференційованого навчання в початковій школі та використання диференційованого підходу в системі уроків досліджували М. Богданович, Т. Байбара, Л. Коваль, С. Логачевська, О. Савченко та ін.

Метою статті є висвітлення нормативно-правових засад, шляхів і форм запровадження диференційованого підходу до педагогічного процесу в початковій школі періоду 1991-2012 рр.

Окреслення особливостей диференціації в початковій освіті періоду 90-х рр. ХХ – першого десятиріччя ХХІ ст. необхідно розпочинати з осмислення перспектив і пріоритетів освітньої сфери, визначених законодавчими та нормативно-правовими документами досліджуваного періоду. Так, у ст. 6 Закону України “Про освіту” (1991 р.), який слугував основою для всіх інших нормативно-правових документів в галузі освіти на початку 90-х рр. ХХ ст. зазначалося, що освіта має бути гнучкою, прогностичною, безперервною і різноманітною. У ст. 42 Державної національної програми “Освіта” (“Україна ХХІ століття”. (1993 р.) вказувалося на те, що українська освіта повинна бути багатокладною та варіативною, що передбачає створення можливостей для широкого вибору форм освіти, навчально-виховних закладів, засобів навчання і виховання, які відповідали б освітнім запитам особистості; запровадження варіативного компонента змісту освіти, диференціацію та індивідуалізацію навчально-виховного процесу, створення мережі недержавних навчально-виховних закладів. Серед стратегічних завдань реформування змісту загальної середньої освіти зазначалася необхідність забезпечення можливостей для одержання освіти відповідно до індивідуальних потреб і здібностей дітей; впровадження педагогічних інновацій, інформатизація, запровадження державних стандартів освіти, нових навчальних планів, програм тощо.

Активізації процесів диференціації в початковій освіті сприяли положення Закону України “Про загальну середню освіту” (1999 р.), який передбачив курс на подальшу демократизацію і гуманізацію освітньої сфери, визначив правові, організаційні та фінансові засади функціонування й розвитку системи загальної середньої освіти, а також типи загальноосвітніх навчальних закладів, організацію навчально-виховного процесу, навчальне навантаження учнів та ін. Згідно з законом, в Україні встановлено такі типи загальноосвітніх навчальних закладів: середня загальноосвітня школа, спеціалізована школа, гімназія, ліцей, колегіум; загальноосвітня школа-інтернат; спеціальна загальноосвітня школа; загальноосвітня санаторна школа; школа соціальної реабілітації; вечірня (змінна) школа. Згідно із законом запроваджено поступовий перехід до 12-річного терміну навчання, введено 12-бальну шкалу оцінювання знань учнів. Освітній процес поділено на 3 ступені: I – початкова школа (1-4-й класи), II – базова школа (6-9-й класи), III – старша школа (10-12-й класи).

З 2000 року розпочалися масштабні зміни в освітній політиці на державному рівні, які остаточно утвердили варіативність шкільної освіти, а саме постанова Кабінету Міністрів України “Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12 річний термін навчання” (2000 р.), “Концепція загальної середньої освіти” (12-річна школа)” (2001 р.).

Активізації процесів диференціації в початковій освіті сприяло впровадження Державного стандарту початкової загальної освіти (2011 р.) та нових навчальних програми для початкової школи (2012 р.). З впровадженням зазначених документів почався перехід початкової школи на новий зміст освіти, використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі початкового навчання та визначення необхідності навчити кожну дитину, починаючи з 2-го класу, засвоювати та використовувати їх в практичній діяльності і, таким чином, формувати інформаційну культуру учнів. Ще однією вимогою сучасності стало підвищення рівня знань іноземних мов, вивчення яких усі школярі України розпочинали з 1 класу. Основою стандарту стали системний та компетентнісний підхід і здоров’язбережувальні технології [7].

Сьогодні в системі початкової освіти відбувається масштабне реформування. Оновлено навчальні програми початкової школи з метою їх розвантаження (2016 р.), затверджено новий Державний стандарт початкової загальної освіти (2018 р.), який визначає вимоги до результатів навчання та компетентностей здобувачів освіти, загальний обсяг їх навчального навантаження у базовому навчальному плані початкової освіти та форму державної атестації навчальних досягнень учнів. Новими державними документами утверджено парадигму особистісно орієнтованої, компетентнісної освіти, дитиноцентриських підходів до навчально-виховного процесу.

На основі аналізу державних документів щодо шкільної освіти вказаного періоду з'ясовано, що нові нормативно-правові документи стимулювали швидкі зміни в шкільній практиці кінця ХХ – початку ХХІ ст., зокрема: створення нових навчальних закладів (авторських шкіл, гімназій, ліцеїв, колегіумів, навчально-виховних комплексів тощо, де враховувалися інтереси і нахили учнів та реальні потреби суспільства), введення в навчально-виховний процес школи нових предметів, розроблення різноманітних концепцій розвитку школи, у тому числі й початкової її ланки.

Отже, у першому десятиріччі незалежності України розроблено нормативно-правову базу для становлення і розвитку національної системи освіти, яка слугує законодавчим підґрунтям для розвитку процесів диференціації у початковій освіті.

У цей період з'являються також ґрунтовні наукові розвідки з проблеми диференціації навчання та організації диференційованих форм роботи з учнями початкових класів, у яких диференційований підхід до навчання школярів розглядають як засіб підвищення ефективності навчально-виховного процесу, важлива умова підвищення якості навчання, а також обґрунтовують шляхи його реалізації. Так, О. Савченко у праці “Дидактика початкової школи” (2002 р.) [8] зазначає: “Основні принципи реформування змісту сучасної початкової освіти – гуманітаризація, диференціація, інтеграція, їх реалізація має на меті формування творчої особистості як умови і результату повноцінного процесу навчання” [8, с. 44]. Автор наголошує, що відповідно до концепції школи І ступеня диференційоване навчання передбачає цілісність його реалізації на всіх етапах освітнього процесу. Його застосування має бути систематичним і гнучким, відповідати змінам, які відбуваються у підготовці учнів. Для здійснення диференційованого навчання вчителю необхідно: вивчати загальну готовність дітей до навчальної діяльності та сприйняття конкретного матеріалу, зокрема; передбачати труднощі, які можуть виникнути в дітей під час засвоєння нового матеріалу; застосовувати в системі уроків диференційовані індивідуальні та групові завдання; аналізувати з якою метою плануються завдання, чому їх треба використовувати саме на цьому етапі уроку, як продовжити роботу на наступних уроках” [Там само, с. 99-100].

О. Савченко доводить, що практична реалізація диференційованого підходу до навчання молодших школярів має свої особливості, її слід починати з вивчення готовності дитини до навчання. Як відомо, відмінності між підготовкою дітей, які приходять до школи, досить великі, зокрема в словниковому запасі, швидкості мислення, темпі письма, вмінні керувати своєю увагою, у працездатності [8]. Отже, на сучасному етапі розвитку початкової ланки загальноосвітньої школи необхідні пошуки нових форм роботи з учнями, які були б спрямовані на вироблення такої моделі побудови навчального процесу, що забезпечувала б усім учням досягнення основних цілей навчання, підводила їх до єдиного, чітко заданого, передбаченого програмами, рівня володіння знаннями і навичками.

Як відомо, диференціація – це шлях гуманізації освіти, а диференційоване навчання – така організація навчально-виховного процесу, за якої створюються умови, що дають змогу кожному учневі розкрити всі свої потенціальні навчальні можливості.

У сучасній педагогічній науці розрізняють такі форми диференціації – зовнішню (профільну) і внутрішню (рівневу) диференціацію. При зовнішній диференціації комплектування класів, груп, шкіл здійснюється на основі певних критеріїв: задатків, нахилів, здібностей, майбутніх професійних інтересів тощо. Форми реалізації зовнішньої диференціації – профільні класи, класи з поглибленим вивченням предметів, спеціальні класи, групи і школи. Внутрішня диференціація передбачає врахування індивідуальних відмінностей учнів (особливостей пам'яті, мислення, уваги, нахилів, здібностей, інтересів тощо) в умовах звичайного класу, групи [4].

На підтвердження активізації процесів зовнішньої диференціації у початковій ланці загальноосвітньої школи досліджуваного періоду зазначимо, що згідно зі статистичними даними Міністерства освіти і науки України 2009-2010 освітній рік закінчили близько 1 млн. 540 тис. учнів початкової школи, що становить 35,4 відсотки від загальної кількості

учнів закладів загальної середньої освіти. Навчально-виховний процес у початкових класах загальноосвітніх навчальних закладів у 2009-2010 навчальному році було організовано:

- на базі закладів загальної середньої освіти I ступеня – 51,8 тис. учнів, що становить 3,4 відсотка від загальної кількості учнів початкових класів (місто – 30,7 тис. учнів; сільська місцевість – 21,1 тис. учнів);
- на базі закладів загальної середньої освіти I-II ст. та I-III ст. – 1 млн. 257 тис. учнів, що становить 81,6 відсотка від загальної кількості учнів початкових класів (місто – 896 тис.; сільська місцевість – 361 тис. учнів);
- на базі закладів дошкільної освіти – 26,6 тис. учнів перших класів, що становить 6,6 відсотка від загальної кількості учнів перших класів та 1,7 відсотка від загальної кількості учнів початкових класів (місто – 22,6 тис. учнів; сільська місцевість – 4 тис. учнів);
- на базі навчально-виховних комплексів “ДВНЗ-ЗНЗ. ЗНЗ-ДНЗ” – 205 тис. учнів, що становить 13,3 відсотка від загальної кількості учнів початкових класів (у місті – 90,4 тис. учнів, у сільській місцевості – 114,6 тис. учнів) [6, с. 43-44].

Водночас у системі загальної середньої освіти функціонують початкові школи з українською мовою навчання, початкові школи з навчанням мовою корінного народу, національної меншини, спеціалізовані школи з поглибленим вивченням іноземних мов та спеціалізовані школи з поглибленим вивченням предметів художньо-естетичного циклу.

У досліджуваній період значно посилено увагу до запровадження диференційованого підходу в навчально-виховний процес початкової школи, тобто внутрішньої диференціації. Сучасна початкова освіта стала більш дієвою та творчою як для вчителів, так і для учнів. Дедалі більше педагогів розуміють мету навчально-виховного процесу не лише ,як навчальні досягнення учнів, а й як цілісний вплив на особистість та вважають, що навчально-виховний процес має бути орієнтований на інтерес, розвиток пізнавальної активності школярів, формування в учнів позитивного ставлення до процесу і результатів своєї праці. Проблемі диференціації навчання, особливо навчання молодших школярів, приділяється серйозна увага вчителів, адже специфіка шкільних предметів, абстрактність деяких понять, складність логічних міркувань призводить до того, що вже в початковій школі явно простежується розшарування учнів.

Тож на сучасному етапі розвитку початкової школи вчителі-практики розробляють та широко використовують авторські педагогічні технології диференційованого навчання. Серед таких технологій варто виділити технологію диференційованого навчання молодших школярів Світлани Панасівни Логачевської, вчителя початкових класів Балахівської ЗОШ I-III ступенів Петрівського району Кіровоградської області, вчителя-методиста, заслуженого вчителя України, кандидата педагогічних наук. Вона є автором ґрунтовних наукових праць, присвячених проблемі диференціації в початковій школі, серед яких: “Диференціація у звичайному класі” (1998 р.), “Вчимося розв’язувати задачі” (2002 р.), “Мій помічник з математики” (2004 р.), “Методика диференційованого навчання. 150 фрагментів уроків мови і математики в 1-4 класах з елементами диференціації” (2005 р.) та інші [3].

Головне завдання диференційованого навчання, на думку С. Логачевської, полягає в тому, щоб визначити для кожного школяра найпродуктивніший вид роботи на уроці і вдома. Педагог вважає, що диференціація не виключає індивідуальної роботи з дітьми, а навпаки, ґрунтується на ній; завдання диференційованого навчання не можна зводити лише до того, щоб пристосувати навчання до дитячих індивідуальних особливостей, а більш активно впливати на їх формування, забезпечувати максимальний розвиток позитивних рис, нахилів і здібностей. Зміст диференціації навчального процесу полягає у визначенні дидактичних шляхів ліквідації прогалів у знаннях, використанні різноваріантних завдань, коригуванні діяльності [3, с. 14].

Сьогодні з’явилося багато послідовників С. Логачевської, вчителів, які зацікавилися технологією диференційованого навчання в початковій школі та мають власні напрацювання з цієї проблеми. Так, О. Святченко, вчитель-методист початкових класів Костянтинівської спеціалізованої школи I-III ступенів Смілянського району Черкаської області розробила

картки з рідної мови і математики із використанням диференційованих завдань із різних тем та рекомендації де, на якому етапі уроку їх можна застосувати. Перевагу педагог надає методу самостійної роботи учнів на уроці [8].

Учитель початкових класів ЗОШ № 16 м. Житомира О. Косякевич за результатами впровадження технології диференційованого навчання С. Логачевської виробила власні підходи до диференціації домашніх завдань учнів початкової школи [2].

На основі вивчення та аналізу досвіду впровадження диференційованого підходу в навчально-виховний процес початкової школи періоду незалежності України встановлено, що узагальненими елементами авторських технологій диференційованого навчання молодших школярів є:

- умовний поділ дітей на змінні за складом групи відповідно до рівня розвитку їх навчально-пізнавальної активності, рівня знань, сформованості операцій мислення;
- поєднання парної, групової та індивідуальної роботи;
- застосування диференційованих завдань для учнів різних груп згідно з етапом уроку залежно від дидактичної мети уроку, від змісту, об'єму, запасу і якості знань учнів;
- диференціація завдань за ступенем складності, за мірою самостійності, за обсягом роботи;
- дозування часу, різних видів роботи під час диференційованого навчання;
- супроводження процесу засвоєння постійним контролем якості знань, умінь, навичок через самоперевірку, взаємодопомогу з наступною взаємооцінкою, самооцінкою.

Отже, за період незалежності України створено нормативно-правове підґрунтя для глибокого і всебічного реформування шкільної освіти, зокрема й початкової її ланки в напрямі децентралізації та демократизації, гуманізації та диференціації навчально-виховного процесу, наступності різних ланок освіти, варіативності навчальних планів та програм, переорієнтації сфери освіти на пріоритетний розвиток особистості та створення для цього відповідних умов.

Проявом зовнішньої диференціації в шкільній освіті стала поява авторських шкіл, гімназій, ліцеїв тощо в початковій шкільній освіті – здійснення навчально-виховного процесу на базі закладів загальної середньої освіти I-II та I-III ст., закладів дошкільної освіти, навчально-виховних комплексів “ДВНЗ-ЗНЗ, ЗНЗ-ДНЗ”, де враховуються не лише інтереси і нахили підростаючого покоління, а й реальні потреби суспільства. Відповідно до мови навчання та нахилів функціонують початкові школи з українською мовою навчання, початкові школи з навчанням мовою корінного народу, національної меншини, спеціалізовані школи з поглибленим вивченням іноземних мов та спеціалізовані школи з поглибленим вивченням предметів художньо-естетичного циклу.

Освітня теорія і практика досліджуваного періоду нагромадила значний арсенал засобів упровадження диференційованого підходу в навчально-виховний процес закладів освіти, тобто внутрішньої диференціації. У дослідженнях учених та вчителів-практиків доведено, що диференційований підхід є важливою умовою підвищення якості навчання, а також обґрунтовано шляхи його реалізації. Упровадження різних форм і видів диференціації у процесі навчання молодших школярів визначено важливою умовою його ефективності та спрямоване на вирішення основних завдань початкової школи.

Список використаних джерел

1. Закон України “Про освіту”. – 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
2. Косякевич О.В. Технологія диференційованого навчання молодших школярів / О.В. Косякевич // Вісник Житомирського державного університету: зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 44. “Педагогічні науки”. – 127-130.
3. Логачевська С.П. Дидактичні основи організації диференційованого навчання молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Теорія та історія педагогіки” / С.П. Логачевська. – Кіровоград, 1998. – 22 с.

4. Малафійк І.В. Дидактика: освітній посібник / І.В. Малафійк. – Київ : Кондор, 2009. – 406 с.
5. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. – 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
6. Освіта України – 2010: Інформаційно-аналітичні матеріали діяльності Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України у 2010 році / Уклад.: О.А. Удод, К.М. Левківський, В.П. Погребняк, О.В. Дашковська, А.К. Солоденко. – Київ : Знання, 2010. – 296 с.
7. Освіта України. Нормативно-правові документи. – Київ : Міленіум, 2001. – 472 с.
8. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів / О.Я. Савченко. – Київ : Генеза, 2002. – 368 с.
9. Святченко О.М. Диференціація – умова успішного навчання. [Електронний ресурс] / О.М. Святченко. – Режим доступу: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/14243/.

The legal basis of school education, its comprehensive reforming, in particular, the primary stage, decentralization and democratization, humanization and differentiation educational process of the reorienting of the educational sphere on the priority of personality development and creating of the appropriate conditions for it during the period of Ukraine's independence are examined in article.

Differentiation is determined as an important means of humanization and focus of the education on the primary school pupils' educational needs. Fundamental scientific researches on the problems of differentiation and in education organizing of the differentiated forms of work with primary school pupils appeared during 1992-2012. The differentiated approach to pupils' education is considered as a means of increasing the effectiveness of educational process and an important condition for improving the quality of primary school pupils' training.

The manifestation of external differentiation in school education was the appearance of author schools, gymnasiums, lyceums, etc., in primary school education – training of pupils in general secondary education institutions of the 1st-2nd and 1st-3rd grades, preschool education institutions, education complexes “state higher education institution – general secondary education institution – preschool education institution”.

For internal differentiation, which means taking into account during training the individual characteristics of junior pupils, the characteristic elements can be considered as follows: conditional division of children on variable groups according to the level of their training and cognitive activity development, knowledge, formation of thinking operations; combining pair, group, individual work; the use of differentiated tasks for pupils of different groups according to the stage of the lesson, depending on the didactic purpose of the lesson, content, volume, stock and quality of pupils' knowledge; differentiation of tasks by degree of complexity, by degree of independence, by volume of work; dosing of time, different types of work during differentiated training; supporting the learning process by constant monitoring of the quality of knowledge and skills through self-examination, mutual assistance with the following mutual assessment, self-esteem.

Key words: *differentiation, primary school, types of differentiation, technologies of differentiation learning, junior pupils.*